

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İŞ DÜNYASININ PROFİLİ

Murat ÇOKGEZEN
Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü
mcokgez@marmara.edu.tr

Hamdi GENÇ
Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü
hamdigenc@marmara.edu.tr

Murat KORALTÜRK
Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü
mkoralturk@marmara.edu.tr

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti veya Cumhuriyet dönemi Türkiye iktisat tarihi üzerine gün geçtikçe genişleyen bir literatür vardır. Ancak yapılan çalışmaların artışına karşın ampirik yönü ağır basan ve dönemin ekonomisini birincil kaynaklara dayanarak betimleyen araştırma sayısı yine de çok azdır. Bu durumun başlıca nedeni özellikle erken döneme ilişkin düzenli istatistiksel verilerin mevcut olmamasıdır. Bu açık da daha dar kapsamlı münferit çalışmalarla kapatılmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmada Cumhuriyetin ilk yıllarındaki iş hayatına ilişkin bazı verileri sunma ve değerlendirme hedeflenmiştir. Bu amaçla 1928, 1929 ve 1932 yıllarında olmak üzere toplam üç kez yayınlanmış olan *Teracim-i Ahval Ansiklopedisi* ve 1927-1928 yıllarına ait *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*'ndeki iş dünyasına ilişkin veriler bir araya getirilerek kullanılmış ve bu verilere dayanan bir değerlendirme yapılmıştır. *Teracim-i Ahval Ansiklopedisi* bireyler -işadamları ve üst düzey yöneticiler-, *Devlet Salnamesi* ise şirketler yönünden dönemin iktisadi koşullarını ve iş dünyasının profilini karakterize eden verileri içermektedir. Bu iki temel kaynaktan elde edilen veriler döneme ilişkin çalışmalar ışığında yorumlanmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Cumhuriyetin ilk yıllarındaki iktisadi ortam genel olarak resmedilmeye çalışılmıştır. Ardından gelen bölümde ise önce çalışmanın dayandığı iki kaynak ve bunların çalışmada nasıl kullanıldığı anlatılmış, daha sonra da kaynaklardan elde edilen veriler sunulmuş ve yorumlanmıştır. Sonuç bölümünde verilerin değerlendirilmesi ile elde edilen sonuçlar ve bu sonuçların diğer çalışmalar ile örtüştüğü veya ayrıldığı noktalar belirtilmiştir.

1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi

1923'te Türkiye'nin nüfusu yaklaşık 12,5 milyondur.¹ Savaşlarda yorgun ve bitkin düşmüş bu nüfusun, çok büyük bir bölümü köylerde yaşıyordu. Bu nüfus, durağan olduğu kadar nitelikli işgücü açısından da elverişli değildi. Yaşam koşulları oldukça ağırdı. Beslenmeden sağlığa son derece ilkel şartlar mevcuttu. GSMH'nın büyük bir bölümünün tarım kesiminde üretildiği Türkiye'de 1923'te, kişi başına düşen GSMH 45 Amerikan doları civarındaydı. Başlıca iktisadi uğraşı olan tarım, kara sabanla sembolize edilen son derece ilkel yöntemlerle gerçekleştiriliyordu. Mevcut sanai üretim, ülke gereksinimini karşılayacak nitelik ve nicelikten uzaktı.

Cumhuriyetin devraldığı Türkiye'de tarım, ekonomide ağırlıklı sektörü oluşturmaktaydı. XX. yüzyılın başlarından Cumhuriyet'e kadar olan dönemde tarımın GSMH içindeki payı yaklaşık % 50'di. Bu oran 1930'lara kadar aynı kaldı.² 1927 yılı itibariyle nüfusun % 67,7'si kırsal kesimde yaşamaktaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de tarım kesiminin genel karakteri Osmanlı Devleti zamanındakinden pek farklı değildi. Tarımda kullanılan üretim teknikleri çok geriydi. Küçük ölçekli aile işletmelerinin yaygın olması nedeniyle tarımsal işletmelerde verimliliği arttırıcı büyük yatırımları yapmak mümkün olmamaktaydı. 1925'te aşar vergisinin kaldırılması çiftçilerin daha fazla üretme isteği üzerinde olumlu etki yapsa da diğer yapısal düzenlemelerle desteklenmediği için sağlayabileceği üretim artışı sınırlı kaldı. Osmanlı döneminde tarım kesiminde de faaliyet gösteren azınlıkların 1923'teki mübadele ile Türkiye'yi terk etmeleri, gidenlerin yerinin aynı nitelikteki çiftçilerle doldurulamaması, kalanların ise önemli ölçüde daha kozmopolit olan büyük şehirlerde yaşamayı tercih etmeleri de tarımsal faaliyetleri olumsuz etkiledi.

Cumhuriyetin devraldığı Türkiye'de ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde sanayi yoktu. Bu dönemdeki sanayi üretiminin düzeyi ve sanai yapıyı daha somut verilerle değerlendirebilmek için Osmanlı Devleti'nin son

¹ İstatistiksel veriler DİE'den alınmış veya DİE verilerine göre hesaplanmıştır.

² 1923 sonrası tarımsal yapı için bkz. Oya Silier, *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul 1981. Ertuğrul Tokdemir, *Türkiye'de Tarımsal Yapı (1923-1933)*, İTÜ yay., İstanbul 1988.

döneminde sanayinin genel niteliğini yansıtan 1913 ve 1915 sanayi sayımlarının sonuçlarına bakmakta yarar vardır.³ 1913 yılı sanayi sayımına göre ülkede en az 10 işçi çalıştıran toplam 564 sanayi işletmesi bulunmaktaydı. Bu işletmeler arasında en az 100 kişi çalıştıran 53 işletme vardı. 564 işletmenin 316'sı yani yarısından fazlası ülkenin batı bölümünde bulunmaktaydı. Osmanlı sanayinde gıda, dokuma ve deri imalatı başı çekmekteydi. 1913 sanayi sayımına göre sanai üretimin toplam değerinin % 73'ü, 1915'te ise % 73,7'si gıda ve dokuma imalatından oluşmaktaydı.

1921 yılında Ankara Hükümeti'nin denetimi altında olmayan ve ülke sanayinin önemli bir bölümünün yoğunlaşmış bulunduğu İstanbul, İzmir, Bursa ve Adana illerini kapsamına almayan bir bölgede sanayi sayımında bulunuldu.⁴ Bu sayıma göre saptanan 33.058 sanayi işletmesinin 20.057'si dokuma ile ilgiliydi. Sanayi kesiminde istihdam edilen toplam 76.216 kişinin % 46,34'ünü kapsayan 35.316 kişi de dokuma üretiminde istihdam edildi. Başta İstanbul olmak üzere ülkenin batısındaki birkaç kentte yoğunlaşan sınırlı sayıdaki sanayi işletmesi dışında 1921 yılında sanayi sayımına konu olan ve ortalama 2,3 kişinin istihdam edildiği anlaşılan otuz binin üzerindeki küçük işletmenin sanayi işletmesi niteliğine sahip olmadığı, bunların birer aile işletmesi olduğu anlaşılmaktadır.

1913, 1915 ve 1921 yılı sanayi sayımları Cumhuriyetin devraldığı Türkiye'de temel sanayinin kurulmadığını ortaya koyar. Osmanlı sanayinde ara mallar üretilmez, yalnızca yakın pazar için üretim yapılırdı. Gıda ve dokuma sanayindeki başarı da oldukça sınırlıydı. Osmanlı sanayii, tarım ve madencilik ile de bütünleşmemişti. Sanayinin Cumhuriyet öncesi Türkiye ekonomisindeki küçük payını 1907'de % 10,1, 1913'te % 11,5 ve 1914'te % 10,1 olan GSMH içindeki oranı da göstermektedir.

Sanayinin Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı Devleti zamanındaki görünümünü aşmadığı 1923-1930 döneminde GSMH içindeki ortalama payının % 8,8'den ibaret olması da göstermektedir. Bununla birlikte 1920'ler boyunca, yani 1930'larda egemen olan devletçi sanayi politikalarına değin, Türkiye'de sanayii geliştirmek adına bazı girişimlerde de bulunuldu. Bunların başında 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu gelir. Aslında Türkiye'de sanayinin teşviki, Cumhuriyet'ten önceye İkinci Meşrutiyet dönemine kadar uzanmaktadır. Sanayileşme adına önemli adımların atıldığı bu dönemde 1909'da çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu ile grev ve sendikal haklar kısıtlandı. 1913'te çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile özellikle yerli girişimcilere sanayi yatırımları için bir takım teşvikler sağlandı. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgi ile sona ermesi ve ardından ülkenin işgali ve Milli Mücadele'nin başlaması ne yeni sanayi kurmayı ne de mevcut sanayii geliştirmeyi mümkün kıldı. 1942'ye kadar yürürlükte kalan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanai girişimler hakkında 10 hektara kadar bedelsiz arazi verilmesi; haberleşme altyapısı inşasında kolaylıklar ve sanai işletmelere geniş çaplı vergi muafiyetleri tanınması; sanai işletmelerin inşası için gerekli malzeme ile üretimde kullanılacak makine ve araç-gerecin naklinde demir ve denizyollarında % 30 indirim yapılması; bazı tekel maddelerinin sanai işletmelere indirimli satılması; kamu kesiminin yurt içinde üretilen sanai malları dışarıdakilerden % 10 oranında pahalı da olsa almak zorunda olması ilkeleri benimsendi.⁵

Osmanlı Devleti'nde gelişkin bir sanai yapının oluşmamasının en önemli sebeplerinden biri de ithalat üzerindeki gümrük vergilerinin düşük tutulurken ihracatın vergilendirilmesiydi. Başlangıçta şehirlerin iaşesinin sağlanması ve kıtlık yaşanmamasını hedefleyen bu uygulamadan zamanla uygulamanın yerli sanayi üzerindeki olumsuz etkileri fark edilmesi nedeniyle vazgeçilmeye çalışılmışsa da başarılı olunamamıştı. Lozan Antlaşması'na da benzer bir madde konularak Türkiye 1929 yılına kadar ithalatta spesifik nitelikli 1 Eylül 1916 tarihli gümrük tarifesini uygulamaya zorlandı. Bununla Türkiye dönem itibarıyla diğer ülkelerin gümrük korumaları ile yerli sanayilerini himaye olanağını

³ Bu sayımlar için bkz. A. Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii: 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, AÜSBF yay., Ankara 1970.

⁴ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1994, s. 173 vd. Ahmet Emin Yalman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi (1919-1922)*, Betik yay., Ankara 1998, s. 66 vd.

⁵ Tunç Tayanç, *Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl*, Milliyet yay., İstanbul 1973, s. 56 vd.

bulduğu bir sırada 1930'lara kadar gümrük gelirlerini arttırma ve yerli sanayini yabancı ülkelerin sanayi mallarının rekabetinden koruma yönünde politikalar izleme imkanına sahip olamadı.⁶ 1929 yılına kadar egemen olan bu rejim, dış ticaret göstergelerine de yansdı. 1923-1929 yılları arasında Türkiye'nin ithalatı, ihracatının üzerinde gerçekleşti. Bu dönemde ithalat ortalama yılda % 26,8 oranında fazla gerçekleşti. 1923-1929 döneminde ihracatın % 22,45'i İtalya'ya yapılmaktaydı. İtalya'yı % 12,22 ile Amerika Birleşik Devletleri, % 12,04 ile Almanya, % 12 ile İngiltere, % 11,83 ile Fransa izledi. Aynı dönemde ithalatın % 15,88'i İtalya'dan, % 14,69'u İngiltere'den, % 12,14'ü Almanya'dan, % 11,47'si Fransa'dan, % 5,74'ü Amerika Birleşik Devletleri'nden ve % 5,3'ü Belçika'dan yapılmaktaydı. İhracatın yaklaşık % 70'ini tütün, kuru üzüm, pamuk, incir, fındık, yün, afyon ve yumurta gibi tarım ürünleri oluşturuyordu. İthalatın bileşiminde ise sınai ürünler, dokuma, şeker gibi temel tüketim mallarının bulunduğu istatistiklerden anlaşılmaktadır.

Osmanlı ekonomisinde noksanlığı en çok hissedilen iktisadi etken ve faktörlerin başında girişimci ruha sahip bir sermayedar sınıfın yokluğu gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar servetin kaynağı ve zenginliği arttırmanın tek yolu olarak yeni ülkelerin fethedilmesini olmuştur. Bunun dışındaki en önemli iktisadi kaygı şehirlerin iaşesinin sağlanmasıydı. Bu sistemin gerektirdiği unsur da sürekli yeni pazarlar arayarak ya da teknolojik gelişmeleri destekleyerek maliyetleri düşürüp karlarını arttırmaya çalışan kapitalistler değil, güçlü bir ordu ve malların etkin dağılımını sağlayacak bir idari yapıydı. Osmanlı Devleti'nde bir sermayedar sınıfının gelişmesinin önündeki en önemli engellerden biri de mülkiyet hakkının garanti altında olmamasıydı. Siyasi gücünü iktisadi olarak zenginleşen kesimler ile paylaşmak istemeyen padişahın bu kişilerin mallarına el koyması yani müsadere uygulamaları olağan bir davranıştı. Mülkiyet haklarının önemini kavrayan Batı, Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'ne karşı kendi vatandaşlarının mülkiyet haklarını garanti altına aldı. Osmanlı tebaası için ise bu hakkın garantiye alınması ancak Cumhuriyet döneminde 1926 yılında Medeni Kanunun kabulü ile söz konusu oldu.

Osmanlı Devleti'nde varolan girişimcilerin etnik bileşimi ilginç bir görünüm arz etmekteydi. Gayrimüslimler arasında girişimcilik Müslümanlara göre daha yaygındı. Örneğin 1913-1915 sanayi sayımlarına göre sanayi alanındaki işyerlerinin % 80,4'ü gayrimüslimlerin elindeydi.⁷ 1922 yılında İstanbul'daki dış ticaret işletmelerinin sadece % 4'ü, taşımacı firmaların % 3'ü, toptancı mağazaların % 15'i ve perakendeci mağazaların % 25'i Müslümanlara aitti.⁸ Müslümanların iş hayatındaki yerinin çok sınırlı kalması askeri ve sivil bürokrasinin Müslümanlara cazip iş imkanları sunmasına bağlıdır.⁹ Bürokrasinin risksiz kazançlarını tercih eden Müslümanlar ticari faaliyetleri gayrimüslimlere bırakmışlardı. Müslümanların iş dünyasından uzak kalmaları kültürel unsurlarla da ilişkilendirilmektedir.¹⁰ Buna göre ağalık kültüründen gelen Müslümanlar ve özellikle Türkler iş hayatını kendilerine yakıştıramamışlar bu nedenle memuriyeti tercih etmişlerdir. Sebepleri ne olursa olsun gayrimüslimlerin iş hayatındaki hem mutlak hem de nispi üstünlüğü tartışılmazdı. Fakat Osmanlı Devleti'nin son döneminde savaşlar ve Cumhuriyet'in ilanından sonra nüfus mübadelesiyle azınlıkların sayısı da önemli ölçüde azaldı. 1880'lerin sonlarında gayrimüslimler toplam nüfusun % 23'ünü teşkil ederlerken bu oran 1927 yılında % 1'e düştü. Bu gelişme girişimcilerin hem sayısında hem de etnik bileşiminde değişikliklere yol açtı.

Yeterli girişimci, teknoloji ve sermaye birikiminin olmaması Osmanlı Devleti'ni yabancı sermaye için cazip hale getirmektedir. Gerek bilgi birikimi gerekse sermaye birikiminin yetersizliği nedeniyle çok basit faaliyetler bile yerli girişimciler tarafından başarılamamakta, bu alanlar dahi yabancılara bırakılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde 1849-

⁶ Bkz. Orhan Kurmuş, "1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Gözlemler", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar 1978 Özel Sayısı, 1979, s. 182-209.

⁷ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt yay., Ankara 1982, s. 191.

⁸ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 2. bs., Yurt yay., Ankara 1986, s. 89.

⁹ Y. K. Tengirşek, *Türk İnkılabı Dersleri: Ekonomik Değişmeler*, Resimli Ay Basımevi, İstanbul 1935, s. 47.

¹⁰ S. F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, 3. bs., Der yay., İstanbul 1991.

1910 yılları arasında kurulan şirketleri inceleyen bir çalışmada yabancı şirketlerin büyük bir bölümünün ulaştırmadan şehir suyu üretimine ve dağıtımına kadar kentsel kamu hizmetlerini ürettiği ve İstanbul, İzmir, Selanik ve Beyrut gibi yabancı sermaye ile yakın ilişkinin kurulu olduğu Osmanlı kentlerinde bulunduğu tespit edilmiştir.¹¹ Kurulmuş şirketler arasında önemli boyutlarda sanayi ile uğraşan şirkete rastlanmamıştır. Şirketlerin büyük bir bölümü üretimde bulunmaktan çok dış talebi hızlandıran bir role sahipti. Kurulan bütün şirketler için elde yeterli veriler bulunmasa da bazıları için faaliyet alanlarında kullandıkları girdilerin ithal edildiğini, kârların dışarıya transfer edildiğini, ücretlerin büyük bir bölümünün yabancı yönetici, memur, teknisyen ve hatta işçilere ödendiğini geri kalanların ise şirketlerde istihdam edilen gayrimüslim Osmanlı yurttaşlarına, özellikle Rumlara ödendiğini söyleyebiliriz.

Milli Mücadele antiemperyalist yanı bulunan bir hareket olmakla birlikte gerek Milli Mücadele yıllarında gerek ardından Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı sermayeye karşı bir tutum sergilenmemiştir. Bunda yönetici kadronun askeri ve siyasi alanda elde edilen başarıları iktisadi alanda desteklemek zaruretinde olduklarını bilmeleri etkili olmuştur. Başka bir ifade ile refahı arttırmak için gerekli sermayeyi bulmanın alternatif bir yolu mevcut değildi. 1923-1929 yılları arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımları yeni bir ivme kazandı. Bu ivmenin düşünsel alt yapısı 1923 yılının Şubat-Mart aylarında İzmir'de toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde oluşturuldu. Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşmada, yeni kurulmakta olan Türk Devleti'nin siyasal bağımsızlığına aykırı düşecek arayışlar içinde olmamak şartıyla yabancı sermayenin Türkiye'de yatırım yapması hakkındaki düşüncelerini *"...Efendiler; iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vasidir. Çok say ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sayimize inzimam etsin ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin..."*¹² sözleriyle ifade eder. Bu sözler Milli Mücadele'yi yöneten ve ardından Cumhuriyeti kuran kadronun yabancı sermaye hakkındaki görüşlerini de yansıtmaktadır. Buna göre Türkiye, yabancı sermayeye ihtiyacı olduğunu kabul etmektedir. Ancak, gelecek olan yabancı sermaye konusunda ileri sürülen şart Türk vatandaşlarından daha fazla bir ayrıcalık talep etmemek ve Türk kanunlarına uymaktır.¹³

Cumhuriyet'in, Osmanlı'dan devraldığı beşeri sermaye de nitelik açısından çok düşük seviyedeydi. Osmanlı Devleti'nde okuma yazma oranı % 5-7 civarındaydı. Eğitim görenler içinde Müslümanların oranı gayrimüslimlere göre daha kötü durumdaydı. XIX. yüzyıl sonlarında lise öğrencilerinin % 22'si, ortaokul öğrencilerinin üçte birinden azı Müslümanlardan oluşmaktaydı. Müslüman okullarının nitelik açısından diğerlerinden daha kötü durumda olması Müslüman Türklerin eğitim alanındaki yetersizliğini daha da belirgin hale getirmekteydi.¹⁴ Cumhuriyet'in kurulmasından sonra eğitim alanında önemli adımlar atılsa da bu girişimlerin meyvesinin alınması yıllar alacaktı.

Görüldüğü gibi Cumhuriyet'in Osmanlı'dan iktisadi alanda devraldığı çok fazla bir şey yoktu. Kapitalist bir ekonominin temel unsuru olan bir girişimci sınıf oluşturulamamış, sermaye birikimi sağlanamamıştı. Tarım ve sanayide geri teknolojiyle üretim yapılmaktaydı. Sanayide en basit üretimin yapılmasında zorlanılmakta ve bu alandaki talep ithalatla giderilmekteydi. Yerli sermayenin yetersizliği yabancı sermayenin daha geniş bir faaliyet alanı bulmasını kaçınılmaz hale getiriyordu. Emek faktörünün özellikle de Cumhuriyet'in dayandığı Müslüman-Türk unsurun niteliği çok düşüktü. Bu durum ekonomide ithal üretim faktörlerinin kullanılmasını zorunlu kılmaktaydı. Bu da ekonomide yabancıların ve azınlıkların ekonomideki önemini arttırmaktaydı.

¹¹ Haydar Kazgan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Bu Yana Türkiye'de Anonim ve Limited Şirketler", *Cumhuriyet'in 50 nci Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, AÜSBF yay., Ankara 1975, s. 400 vd.

¹² A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, AÜSBF yay., Ankara 1968, s. 252-253.

¹³ A. Gündüz Ökçün, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, AÜSBF yay., Ankara 1971, s. 7.

¹⁴ Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası yay., İstanbul 2001, s. 55.

2. Dönemin Belgelerine Göre Girişimci Profili

2. 1. Yöntem

Bu çalışmada Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yıllarına ilişkin iktisadi hayatın profili çıkarılırken Türkiye Teracim-i Ahval Ansiklopedisi başlıklı biyografi sözlüğünden ve Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi’nden yararlanılmıştır. İlk defa 1928 yılında Arap harfli Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanan Türkiye Teracim-i Ahval Ansiklopedisi daha sonra genişletilerek 1929 ve 1932 yıllarında yine iki dilde, fakat bu sefer Türkçe’si Latin harfleriyle olmak üzere yeniden basılmıştır. Türkiye Teracim-i Ahval Ansiklopedisi nitelik olarak batıda örnekleri görülen *Who is Who* karşılığıdır. Bu nedenle çalışmada yer alan şahsiyetlerin seçiminde bir sistematik mevcut değildir. Muhtemelen eseri hazırlayan Mehmet Zeki Bey Türkiye Teracim-i Ahval Ansiklopedisi’nde yer alacak kişileri belirlerken böyle bir eserde yer almaktan manevi haz duyacak, bunu prestij olarak görecektir ve sonuçta da belirli bir bedel karşılığında bu çalışmayı satın alabilecek kişileri tercih etmiştir. Bu nedenle o dönemin önde gelen birçok kişinin eserde yer almadığını da görmekteyiz. Diğer taraftan, özellikle üçüncü ciltte Anadolu’da faaliyet gösteren tüccarların sayısındaki artış yukarıdaki görüşü destekler niteliktedir.

Türkiye Teracim-i Ahval Ansiklopedisi siyasiler, bürokratlar, diplomatlar, işadamları ve yöneticiler gibi çok geniş bir yelpaze içinde yer alan kişilere ilişkin biyografileri içermektedir. Bu çalışmada söz konusu ansiklopedinin üç baskısında iş dünyasına mensup toplam 638 kişiye ait verilerin bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Sınıflamaya dahil edilmiş kişiler iki temel grupta toplanmaktadır: çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren işadamları (tüccarlar, sanayiciler, çiftçiler veya bu faaliyetlerin çeşitli kombinasyonu yapanlar) ve iş dünyasında yer alan çeşitli işletmelerde görevli beyaz yakalılar. Türkiye Teracim-i Ahval Ansiklopedisi’nde kayıtlı işadamları sınıflaması altında yer alan avukat, eczacı, mimar, doktor gibi serbest meslek grubu sadece kendi mesleklerini icra ediyorlarsa dikkate alınmamış; fakat işleri ile ilişkili ticari faaliyette bulunuyorlarsa örneğin eczacı aynı zamanda ecza deposu işletiyorsa, mimar aynı zamanda müteahhitlik yapıyorsa, doktorun hastanesi varsa sınıflamaya dahil edilmişlerdir. Beyaz yakalılar için de kriter, söz konusu kişilerin kâr amacı güden bir işletmede çalışmaları olmuştur. Türkiye Teracim-i Ahval Ansiklopedisi yer alan çok sayıdaki kilise görevlisi, yabancı okulların öğretmen ve yöneticileri, hayır kurumlarında çalışanlar çalışmaya dahil edilmemiştir.

Teracim-i Ahval Ansiklopedisi’nin son iki baskısı daha önce Mete Tunçay tarafından Atatürk dönemi Türkiye’sinin ekonomik ve toplumsal sorunlarının tartışıldığı bir konferansa sunulan tebliğde kullanılmıştır.¹⁵ Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanını izleyen on yılda yabancıların ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamdaki ağırlıklarının Osmanlı dönemine göre çok fazla değişmediğinin iddia edildiği çalışmada sadece Türkiye Teracim-i Ahval Ansiklopedisi’nde yer alan mesleklerine bakılmaksızın, tüm yabancılara ilişkin veriler değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ise sadece yukarıda belirtilen gruplara dahil olan hem yabancılar hem de Türk vatandaşları dikkate alınmış, ayrıca Türk vatandaşları içindeki azınlık unsurları da kendi içinde sınıflandırılmıştır.

Teracim-i Ahval Ansiklopedisi yanı sıra bu çalışmada yararlanılmış bir diğer kaynak 1927-1928 yılına ait Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi’dir. Salnameler veya yıllıklar Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyılda başlayan modernleşmenin bir yansımasıdır. Başta devlet olmak üzere birçok resmi kurum ve kuruluşlar ve yanı sıra özel konulu kişi ve kuruluşlar da salname yani yıllık yayınlamıştır. İlk Osmanlı devlet salnamesi 1847’de yayınlanmıştır. Sonuncusu ise 1918 yılına aittir. İdari yapılanmadan nüfusa, vapur ve tren tarifelerinden şehir planlarına kadar çok çeşitli bilgileri içeren salnameler Cumhuriyet döneminde de yayınlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salname adı ile 1925-1926, 1926-1927 ve 1927-1928 yıllarına ait üç salname yayınlanmıştır. Ansiklopedik, ve istatistikî birçok bilgiyi barındıran

salnameler XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı coğrafyası ve bu coğrafyanın bir parçası olan Türkiye tarihi açısından önemli basılı kaynaklardır.¹⁶ Bu çalışmada yararlanılmış olan salnamede devlet örgütünden il bazında Türkiye'nin genel iktisadi duruma ilişkin bilgilere kadar çeşitli bilgi ve veriler yer almaktadır. Bu bilgiler arasında bu çalışma ile özellikle ilgisi olan anonim şirketler ilişkin bilgiler kullanılmıştır. Bu bilgiler resmi bir belgeden alınması nedeniyle doğruluğu kabul edilebilir türdendir. Ancak doğruluğunun ötesinde kapsayıcılığı tartışılır bilgilerdir. Çünkü bazı yıllar itibariyle, mümkün olmamakla birlikte, hiç anonim şirketin kurulmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle şirketlere ilişkin bilgilerin doğruluğu kabul edilirken salnamede dönem itibariyle Türkiye'de kayıtlı bulunan bütün şirketleri içeren kapsayıcılıkta bilgilerin yer aldığı ise iddia edilemez. Bu ihtiyat payı göz önünden uzak tutulmamalıdır.

2.2. Veriler ve Değerlendirilmesi

2.2.1. Teracim-i Ahval Ansiklopedisi Verileri

Tablo 1. Teracim-i Ahval Ansiklopedisi'nde kayıtlı farklı milliyetlerdeki girişimci ve yöneticilerin çeşitli sektörlere göre dağılımını göstermektedir. Tespit edilen 638 kişinin 293 tanesinin (% 46) yabancı uyruklu olduğu görülmektedir. Bu oranın, yani yabancıların toplam içindeki oranının biraz abartılı olduğu düşünülebilir. Muhtemelen bu eğilim yabancıların bu tip bir yayına daha aşina olmaları ve bu nedenle daha fazla katılımda bulunmaları ile açıklanabilir. TC vatandaşları içinde ise oran olarak gayrimüslimlerin iktisadi hayatta Müslümanlara göre daha fazla yer aldığı görülmektedir. Nüfusun % 1'ini oluşturan bir kitlenin ekonomideki ağırlığı % 12 olarak tespit edilmiştir. Gayrimüslimler içinde Yahudiler en büyük paya (% 55) sahiptirler. Yabancıların arasında İtalya, Almanya ve Fransa uyruklular yaklaşık olarak aynı sayıda temsil edilmektedirler (sırasıyla, 54, 53 ve 52 kişi). Bunları 40 kişiyle İngilizler izlemektedir. Bu dört ülkenin vatandaşları toplam yabancıların % 68'ini oluşturmaktadır.

Yöneticiler arasında yabancıların gözle görülür bir ağırlığı mevcuttur. (Bkz. Tablo 2) Yabancı beyaz yakalıların sayısı TC vatandaşlarının yaklaşık üç katıdır. Bunun en önemli sebeplerinden biri yönetici kademesinde beyaz yakalı personel istihdam edebilecek düzeyde örgütlenmiş ve bu cesametteki firmaların sadece yabancı sermayeye dayalı olmasıdır. Yabancı sermayeli şirketlerde tüm yazışmalar ve kayıtlar yabancı dille yapılmaktadır. O dönemdeki TC vatandaşlarının eğitim olanakları düşünüldüğünde bu niteliğe sahip olan kesimlerin yabancılar ve azınlıklardan ibaret olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yabancı dil sorununun yanı sıra eğitim imkanlarının yetersizliği sonucunda mesleki uzmanlık kazandıran eğitim kurumlarının yetersizliği ve bunlardan yararlananlar içinde Türklerin sayısının sınırlı olması yönetici kadrolarının yabancılar tarafından işgal edilmesini zorunlu kılmıştır. Milliyetlere göre dağılıma ilişkin bir başka önemli nokta da tarım ile ilişkili faaliyetlerde hiçbir yabancı ya da gayrimüslim TC vatandaşının bulunmamasıdır.

Yabancı yöneticilerin hemen tamamı yine yabancı sermayeli şirketlerde ve özellikle de kendi uyruğundan olan şirketlerde istihdam edilmektedirler. Yabancı yöneticilerin sektörlere göre dağılımına bakıldığında % 62'sinin finans, ulaştırma ve inşaat sektöründe istihdam edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Finans alanını sigorta şirketlerinde ve bankalarda özellikle de Osmanlı Bankası'nda çalışanlar oluşturmaktadır. İnşaat sektörünün hemen tamamını bu dönemde yaygın olarak gerçekleştirilen demiryolu inşaatları ile uğraşan şirketler oluşturmaktadır. Ulaştırma, haberleşme ve enerji alanında ise genellikle şehirlerin elektrik, su, gaz, liman ve diğer altyapı hizmetlerini üreten

¹⁵ Mete Tunçay, "Teracim-i Ahval Ansiklopedisi'ne Göre Türkiye'de Yabancılar", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938)*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği yay., İstanbul 1977, s. 85-112.

¹⁶ Salnameler ve kaynak olarak kullanılabilirliği için bkz. Hasan Duman, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Yıllıkları*, Cilt 1-2, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı yay., Ankara 2000. Uygur Kocabaşoğlu, "Yıllanmış Yıllıklardan", *Tarih ve Toplum*, Cilt 9, Sayı 50, (1988), s. 57-59. Murat Koraltürk, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Kaynakları ve Ticaret ve Sanayi Odaları Yayınları", *Toplumsal Tarih*, Cilt 6, Sayı 35, (1996), s. 60-64.

yabancı şirketlerin personeli oluşturmaktadır. Tarım şirketlerinin hemen tamamı tütün işi ile uğraşmaktadır. Maden şirketleri ise Balya Karaydın, Zonguldak havzasında kömür üretimi ile uğraşanlar ve petrol şirketlerinden oluşmaktadır.

Tablo 1. Farklı Milliyetlere Mensup Girişimci ve Yöneticilerin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı

		Armatör	Banker	Çiftçi	Madenci	Müteahhit	Müt-Tüc	Yönetici	Yön-San	Sanayici	San-Çiftçi	San-Müt	San-Tüc	Sa-Tü-Çi	Tüccar	Tücc-Arm	Tücc-Bank	Tücc-Çif	Toplam
TC Vatandaşları	Müslim	4	2	12	1	9	5	55	1	30	3	1	10	2	130	3	1	34	303
	Ermeni	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	3	0	0	0	5
	Yahudi	0	1	0	0	1	0	4	0	1	0	0	0	0	16	0	0	0	23
	Rum	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	4
	Diğer	1	0	0	0	0	0	3	0	1	0	0	0	0	5	0	0	0	10
Toplam TC		7	3	12	1	10	5	63	1	34	3	1	10	2	155	3	1	34	345
Yabancılar	Hollanda	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2
	İtalya	5	0	0	0	0	0	25	0	0	0	0	1	0	23	0	0	0	54
	İsveç	0	0	0	0	1	0	5	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	7
	Belçika	1	0	0	0	0	1	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9
	İspanya	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2
	İngiltere	4	0	0	0	0	0	25	0	0	0	0	1	0	10	0	0	0	40
	ABD	0	0	0	0	0	0	16	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	18
	Almanya	0	0	0	0	3	0	32	0	0	0	0	0	0	18	0	0	0	53
	Avusturya	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	5
	Danimarka	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
	Fransa	2	0	0	0	0	0	32	0	2	0	0	0	0	16	0	0	0	52
	İsviçre	0	0	0	0	0	0	15	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	17
	Macaristan	0	0	0	0	0	0	4	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	6
	Norveç	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
	Polonya	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
	Portekiz	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
	Romanya	0	0	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	4
	Rusya	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
	Bulgaristan	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2
	Yunanistan	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2	0	4	0	0	0	7
	Çekoslovakya	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
	İran	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Toplam Yabancı		14	0	0	0	5	1	180	0	5	0	0	4	0	84	0	0	0	293
Genel Toplam		21	3	12	1	15	6	243	1	39	3	1	14	2	239	3	1	34	638

TC vatandaşı yöneticilerin de çoğunluğu yabancı şirketlerde çalışmaktadır. Bunun da iki nedeni olabilir. Biri yabancı dil ve diğer mesleki niteliklere sahip bir kişiyi istihdam edecek nitelikte yerli sermayeli şirketlerin olmamasıdır, diğeri nüfusun büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu bir ülkede bir yabancı şirketin yerli nüfustan da personel istihdam etmesinin bir ihtiyaç olmasıdır. TC vatandaşı yöneticilerin yüzde 50'sinin finans sektöründe istihdam edildikleri gözlemlenmiştir. Bunların yine çok büyük bir bölümünün milli sermayeli bankalarda (İzmir Esnaf ve Ahali Bankası, Türk Ticaret Bankası, Milli Aydın Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası, Konya Milli İktisat Bankası, Ahali Bankası gibi) çalıştıkları görülmektedir. Yabancı bankalarda çalışan Türkler çoğunlukla bankaların taşra şubelerinde çalışmaktadırlar.

	Maden	Finans	Sanayi	Ulaştırma- Haberleşme- Enerji	Ticaret	İnşaat	Nakliye	Belli Değil	Toplam
TC Vatandaşları	4	31	6	10	9	1	-	2	63
Yabancılar	14	39	12	38	13	35	8	11	180

Sanayicilerin sektörel dağılımına bakıldığında % 43'ünün dokuma, % 22'sinin gıda, % 17'sinin kimya, alanında olduğu görülmektedir. Dokumada çırçır; gıdada un ve içki, kimyada ise itriyat üretimi ağırlıklı olduğu gözlemlenmektedir. Sanayiinin coğrafi dağılımına gelince, her biri % 21 oranında paya sahip olan İstanbul ve Adana ilk iki sırada yer almaktadır. Bu kentleri % 12 ile İzmir izlemektedir. Adana, Tarsus ve Bursa'nın dokuma sanayi ağırlıklı olduğu görülmektedir. (bkz. Tablo 3)

Gıda	Kimya	Dokuma	Metal	Toprak	Diğer	Belli Değil	Toplam
14	11	27	3	1	1	6	63

Yabancı tüccarların yaklaşık yarısının ya dış ticaret ya da bir yabancı şirketin Türkiye mümessili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷ Bu alandaki Türk tüccarlarının oranı ise yaklaşık % 15'dir. Ticari faaliyetlerin coğrafi dağılımına bakıldığında bu faaliyetlerin İstanbul (%34) ve İzmir (% 21) yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Bunun yanında Karadeniz bölgesinde Samsun'un (% 10) ve Trabzon'un (% 4); Akdeniz bölgesinde Mersin, Adana ve Tarsus'un (toplam % 10) önemli ticaret merkezleri olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Buradaki verilerin gösterdiği belki de en çarpıcı sonuç Karadeniz bölgesinin ekonomik faaliyetler içindeki yerinin bugüne göre çok daha ileri seviyede olduğudur. (bkz. Tablo 4)

	İstanbul	Ankara	Gümüşhane	İzmir	Adana	Antep	Samsun	Trabzon	Bursa	Tarsus	Mersin	Konya	Zonguldak	Sivas	Manisa	Denizli	Malatya	Urfa	Kayseri	Balıkesir	Ordu	Mardin	Isparta	Niğde	Eskişehir	Maraş	Giresun	Urfa	Elazığ	Nevşehir	Diyarbakır	Kırklareli	Toplam
Ticaret	104	9	1	73	9	4	33	13	4	6	20	11	4	1	3	3	7	1	2	3	7	1	7	4	2	2	2	2	1	1	4	-	344
Sanayi	12	1	-	7	12	2	2	1	4	4	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-	-	1	4	1	56
Toplam	116	10	1	80	21	6	35	14	8	10	20	13	4	1	3	3	7	1	2	4	7	1	7	4	4	2	2	2	1	2	8	1	400

Bu araştırmanın ana kaynağını oluşturan Teracim-i Ahval Ansiklopedisi'nde kaydı bulunan hemen her kişinin doğum yeri ve işgal yerleri ifade edilmiştir. Bu bilgileri değerlendirdiğimizde coğrafya ve nüfus hareketleri ile iktisadi faaliyetler arasındaki ilişkilere dair önemli sonuçlara ulaşılmaktadır. Şöyle ki: kitapta kaydı bulunan tüccarların

¹⁷ Bu tabloya sadece emin olduklarımızı dahil ettik. Teracim-i Ahval Ansiklopedisi'nde kaydı bulunan kişilere ilişkin bilgilerden edindiğimiz izlenim bize bu oranın daha yüksek olduğunu düşündürmektedir.

yarısının doğduğu yerden farklı bir yerde ticari faaliyette bulunduğu tespit edilmiştir. Bu oran çiftçilerde faaliyetin doğası gereği çok düşük olduğu görülmektedir. Kitapta kaydı bulunan 38 çiftçinin 34'ü doğduğu yerde iktisadi faaliyetlerini sürdürmektedirler. Doğduğu yerde işgal etmeyen 4 çiftçinin ise aynı zamanda ticaret ile uğraştığı görülmektedir. Kitapta kaydı bulunan yöneticilerin % 65'inin İstanbul (% 43) ve Rumeli doğumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu oranın yüksekliğinde kuşkusuz İstanbul ve Rumeli'nin eğitim başta olmak üzere alt yapı imkanları açısından ülkenin diğer bölgelerine nazaran çok daha ileri düzeyde olması etkili olmuştur. Yöneticilerin 35'inin ise Anadolu doğumlu olduğu gözlemlenmektedir. Yöneticilerin sadece % 32'sinin doğduğu şehirde işgal ettiği görülmektedir. Bu da profesyonel yönetici istihdam edecek nitelikte olan işletmelerin belirli merkezlerde yoğunlaşmış olması göz önüne alındığında olağan bir sonuç olarak görülebilir. Girişimcilerin yani tüccar, sanayici, armatör, banker ve müteahhitlerin % 53'ünün doğduğu yerde işgal ettiği gözlemlenmektedir. Doğduğu yer dışında faaliyette bulunan girişimcilerin orijin olarak öne çıktıkları belli merkezlerle karşılaşmaktadır. Örneğin 15 Trabzonlu girişimcinin 9'unun Trabzon dışındaki diğer Karadeniz illerinde faaliyette bulunmaları veya Denizli, Uşak ve Manisalıların İzmir'de; faaliyette bulunmaları gibi. Kayseri, Adana, Mersin, Tarsus ve Antep'in de bir bölge oluşturduğu yani bu illerden herhangi birinde doğmuş bir girişimcinin bir diğerinde işgal ettiğine sık rastlanmaktadır.

2..2.2. 1927-1928 TC Devlet Salnamesine Göre Sermayenin Profili

1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi'nde yer alan şirketler yerli ve yabancı şirketler olarak iki grupta ele alındı. Salnamede 181 yabancı, 235 tane yerli şirket sayılmaktadır. Yabancı şirketlerin uyruklarına göre dağılımına bakıldığında İngiltere'nin 46 şirketle ilk sırada yer aldığı görülmektedir. İngiltere'yi 35 şirket ile Fransa, 20 şirketle İtalya izlemektedir. Bu üç ülkeye ait şirketler toplam yabancı şirketlerin yarısından fazlasını (yaklaşık % 56) oluşturmaktadır. Bunun dışında hemen tüm Avrupa ülkeleri yanında ABD ve Mısır orijinli şirketler de Türkiye'de faaliyet göstermektedirler. (bkz. Tablo 5)

Tablo 5. 1927-1928 Yılında Türkiye'de Kurulu Bulunan Yabancı Sermayeli Şirketlerin (Ükelere Göre) Dağılımı	
Ülke Adı	Şirket Sayısı
İngiltere	46
Fransa	35
Almanya	21
İtalya	20
Amerika	14
İsviçre	11
Belçika	6
Romanya	4
Hollanda	4
Rusya	4
Bulgaristan	4
Avusturya	4
İsveç	2
Mısır	1
Yunanistan	1
Çekoslovak	1
Macaristan	1
İspanya	1
Danimarka	1
Toplam	181

Tablo 6’da salnamede yer alan şirketlerin kuruluş yıllarına göre dağılımı görülmektedir. 235 Türkiye Cumhuriyeti orijinli şirketin 44 tanesinin kuruluş tarihi salnamede belirtilmemiştir. Yabancı şirketlerin tamamının kuruluş tarihi mevcuttur. Buna göre tabloda iki önemli eğilimin göze çarptığı söylenebilir. Birincisi, şirketlerin ömürleri ile ilgilidir. 20 yıldan uzun bir süredir faaliyette bulunan yerli ve yabancı şirketlerin sayısı sadece ikişer tanedir. Yerli şirketlerin kuruluşu 1910 yılından itibaren artarak sürmektedir. Bunda ikinci meşrutiyet sonrası başlayan ‘milli’ girişimci yetiştirme politikalarının etkisi olduğu söylenebilir. İşgal ve Kurtuluş Savaşı döneminde iktisadi aktiviteler hız kesmiş olsa da Cumhuriyetin kurulması ile birlikte yeniden ivme kazandığı gözlenmektedir. Yabancı şirketlerin % 84’ünün Cumhuriyetin kurulduğu 1923 tarihinden sonradır. Bu ivmenin temel nedeni yukarıda da belirtildiği gibi 1923 yılının başında yapılan İzmir İktisat Kongresi ile yabancı sermayenin lehine tutumun belirginleşmesi 1920’li yıllarda bir an tereddüt geçiren yabancı sermayedarları 1923’ten itibaren yeniden yatırım yapmaya yöneltmişlerdir.

Tablo 6. 1927-1928 Yılında Türkiye’de Mevcut Şirketlerin Kuruluş Yıllarına Göre Dağılımı		
Yıl	Yerli Şirketler	Yabancı Şirketler
1876	-	1
1885	-	1
1892	1	-
1896	1	-
1907	1	-
1909	1	1
1910	8	-
1911	7	1
1912	6	-
1913	3	1
1914	9	2
1915	6	15
1916	6	3
1917	18	-
1918	16	3
1919	14	1
1920	12	-
1921	6	-
1922	5	-
1923	13	49
1924	36	61
1925	22	20
1926	-	13
1927	-	9
TOPLAM	191	181

Yabancı şirketlerin kuruluş yılları açısından Yunanistan’ın ve Rusya’nın ayırt edici özellikleri vardır. Yunanistan’ın ayırt edici özelliği Milli Mücadele’de karşı cepheye bulunmasına karşın sermayedarları Yunan uyruklu olan şirketin Milli Mücadele’den sonra kurulmasıdır. Rusya’nın ise yabancı sermayeyi yadsıyan yeni bir sistem kurulmasına karşı, hem başka ülkelere yabancı sermaye aktarımında hem de kendi ülkesine yabancı sermaye girişinde (Ford Motor Şirketi 1929 yılında Rusya’da bir montaj fabrikası kurmak için Rusya Hükümetiyle antlaşma imzalamıştır) esnek davranmasıdır.¹⁸

¹⁸ Hamdi Genç, “Özel Girişimle Sanayileşme Döneminde Sanayide Yabancı Sermayenin Boyutu (Ford’un Montaj Fabrikası)”, *TMMOB Sanayi Kongresi Küreselleşme ve Sanayileşme Bildiriler Kitabı*, yay. nr. E/2001/291, İstanbul 2001, s. 38.

Tablo 7. Şirketlerin faaliyette Bulunduğu Yerlere Göre Dağılımı

	Adana	Adapazarı	Afyon	Manisa	Niğde	Konya	Ankara	Aydın	Bursa	Bolu	Eskişehir	Giresun	Isparta	İstanbul	İzmir	Mersin	Afyon	Kocaeli	Kastamon	Kayseri	Kütahya	Malatya	Samsun	Trabzon	Ordu	Toplam
Yerli	4	2	2	1	3	20	6	2	5	1	3	1	1	14	20	-	1	2	2	3	1	1	1	3	1	235
Yabancı	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	16	13	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	181

Şirketlerin faaliyette bulunduğu illere göre dağılımına bakıldığında ise yabancı şirketlerin hemen tamamının İstanbul ve İzmir’de faaliyet gösterdiğini görmekteyiz. Salnamede yer alan yabancı şirketlerin sadece iki tanesi bu illerin dışında (Ankara ve Mersin) faaliyet göstermektedir. (bkz. Tablo 7) Alman sermayesine ait olan Ankara’daki şirket inşaat alanında faaliyet gösterir iken İtalyan sermayesinin sahip olduğu Mersin’deki şirket dokumacılık alanında faaliyet bulunmaktadır. Yerli şirketlerde de benzer bir eğilim görülmektedir. Yerli şirketlerin de % 72’si (169 şirket) İstanbul ve İzmir’de faaliyette bulunmaktadır. Bunun dışında Konya 20 şirket ile (% 8.5) önemli bir ekonomik merkez olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 8. Şirketlerin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı

	Ticaret	Finans	Sanayi	Maden	Nakliye	Tarım	İnşaat	Belli Değil	Ulaştırma- Haberleşme- Enerji
Yerli	93	36	45	11	10	5	11	-	26
Yabancı	49	78	1	8	38	-	3	1	3

Tablo 8 şirketlerin faaliyet alanlarını göstermektedir. Yerli şirketlerin sayısının 235’ten yüksek çıkmasının sebebi bazı şirketlerin birden fazla alanda faaliyet göstermeleridir. Şirketlerin faaliyet alanlarına göre dağılımına bakıldığında yerli şirketlerin ticaret (% 40) yabancı şirketlerin finans alanında (% 43) yoğunlaştığı görülmektedir. Finans şirketleri içinde de özellikle sigorta şirketleri ön plana çıkmaktadır. İkinci planda da bankacılık gelmektedir. 181 yabancı şirketin 60 tanesini sigorta şirketleri oluşturmaktadır. Tarım işletmeleri içinde yabancı şirketler bulunmamaktadır. Ulaştırma- Haberleşme- Enerji sınıflaması içinde şehirlerin altyapı hizmetlerinin işletilmesi içinde yer alan tramvay, liman işletmeleri, özel jeneratörlerle şehirlerin elektrik taleplerinin karşılanması gibi hizmetler yanında bir de yabancı haber ajansı yer almaktadır. Ticaret sınıflaması içinde petrol ticareti (5 şirket), tütün ticareti (10 şirket), kömür ticareti, kitap-kalem ticareti, halı, saat, otomobil ve yedek parçaları ticareti gibi her türlü alım satım kapsamaktadır.

3. Sonuç

Bu çalışmaya konu olan kaynaklardaki veriler ve bu verilerin değerlendirilmesine dayanarak şu sonuçlara varılmıştır:

1923 yılında Cumhuriyetin ilanı, hatta daha 1922’de saltanatın kaldırılmasından Latin alfabesinin kabulüne kadar çok çeşitli alanlarda gerçekleştirilen devrimler Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişin bir kopuş olarak yaşandığını düşündürmektedir. Simgesel birçok öge içeren bu kopuş hareketinin ekonomide ise hiç yaşanmamış olduğu görülmektedir. Ekonomide Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte bir devamlılık gözlenmektedir.

Bu araştırmaya kaynaklık eden belgeler ve veriler Osmanlı Devleti zamanında olduğu gibi yabancı sermaye ve işgücünün erken Cumhuriyet yıllarında da Türkiye’de etkinlik gösterdiğini ve istihdam imkanları bulunduğunu göstermektedir. Hatta Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte yabancı sermayeli şirketlerin yerli şirketlere göre daha süratle iş hayatına girdiği gözlenmiştir. Yabancı sermayeli şirketlerin özellikle ülkelere göre dağılımı ile dış ticaretin ülkelere göre dağılımı arasında paralellik görölmektedir. Buna göre, yabancı sermayeli şirketlerin özellikle kendi ülkeleriyle yapılan dış ticareti canlandırıcı etki yaptığı söylenebilir. Yabancıların nitelikli emek piyasasında da egemenliklerini sürdürdükleri görölmektedir. Emek piyasasındaki yapının değişmesi için Cumhuriyet’le başlatılan eğitim reformunun meyvelerini vermesini beklemek gerekecektir.

Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş sürecinde ekonomi alanında bir kopuş yaşanmayıp aksine bir devamlılığın olduğunu gösteren bir diğer husus, ekonominin sektörel dağılımının Osmanlı Devleti zamanındaki yapısını koruyor olmasıdır. Gıda, dokuma gibi sektörler hala sanayi içindeki ağırlılığını korumaktadırlar. Yine, yabancıların finans kesimindeki ağırlılığının değişmediği görölmektedir. Ancak, Devlet Salnamesi verilerinde altayapı hizmetleri veren şirketlerin sayısının fazla çıkması, bu alanda yabancıların hakim olduğu görüşüyle çelişmektedir.

Veriler iktisadi aktivitelerin itisadi teşvikler ve siyasi olaylardan etkilendiğini göstermektedir. İkinci Meşrutiyet’ten sonra izlenen ‘Milli İktisat’ politikasının yerli girişimciler, Cumhuriyet’in kuruluşunun ise hem yerli hem de yabancı girişimciler üzerinde olumlu etki yaptığını göstermektedir.

Benzer bir biçimde iktisadi faaliyetlerin coğrafi dağılımı da hemen hiçbir değişikliğe uğramamıştır. Osmanlı döneminde iktisadi faaliyetlerin merkezi olan, başta İstanbul olmak üzere, İzmir, Adana (Tarsus), Bursa gibi şehirler Cumhuriyet döneminde de aynı özelliğini sürdürmektedir. İktisadi aktörlerin coğrafi mobilitelerine ilişkin veriler de bu konudaki genel davranış kalıplarıyla uyumludur.

KAYNAKÇA

- Duman, Hasan *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Yıllıkları*, Cilt 1-2, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı yay., Ankara 2000.
- Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1994
- Genç, Hamdi "Özel Girişimle Sanayileşme Döneminde Sanayide Yabancı Sermayenin Boyutu (Ford'un Montaj Fabrikası)", *TMMOB Sanayi Kongresi Küreselleşme ve Sanayileşme Bildiriler Kitabı*, yay. nr. E/2001/291, İstanbul 2001
- Kazgan, Haydar "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Bu Yana Türkiye'de Anonim ve Limited Şirketler", *Cumhuriyet'in 50 nci Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, AÜSBF yay., Ankara 1975
- Kocabaşoğlu, Uygur "Yıllanmış Yıllıklardan", *Tarih ve Toplum*, Cilt 9, Sayı 50, (1988)
- Murat Koraltürk, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Kaynakları ve Ticaret ve Sanayi Odaları Yayınları", *Toplumsal Tarih*, Cilt 6, Sayı 35, (1996).
- Kurmuş, Orhan, "1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Gözlemler", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar 1978 Özel Sayısı, 1979
- Ökçün, A. Gündüz, *Osmanlı Sanayii: 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, AÜSBF yay., Ankara 1970.
- _____, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, AÜSBF yay., Ankara 1968.
- _____, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, AÜSBF yay., Ankara 1971.
- Silier, Oya, *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul 1981.
- Tayanç, Tunç, *Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl*, Milliyet yay., İstanbul 1973
- Tengirşek, Y. K. *Türk İnkılabı Dersleri: Ekonomik Değişmeler*, Resimli Ay Basımevi, İstanbul 1935
- Tezel, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 2. bs., Yurt yay., Ankara 1986
- Tokdemir, Ertuğrul, *Türkiye'de Tarımsal Yapı (1923-1933)*, İTÜ yay., İstanbul 1988.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt yay., Ankara 1982
- Tunçay, Mete "Teracim-i Ahval Ansiklopedisi'ne Göre Türkiye'de Yabancılar", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938)*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği yay., İstanbul 1977.
- Ülgener, S. F. *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, 3. bs., Der yay., İstanbul 1991.
- Yalman, Ahmet Emin *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi (1919-1922)*, Betik yay., Ankara 1998.
- Yenal, Oktay *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası yay., İstanbul 2001, s. 55
-